

TANULMÁNY

GORKIJ MOSZKVAI KÖNYVTÁRA

Mint minden magánkönyvtár, Gorkij moszkvai könyvtára is tükrözi tulajdonosa érdeklődési körét, szellemi fejlődésének szakaszait. A magánkönyvtár ismeretében felmérhetjük, hogy milyen hatások érthették az író-t. Különösen érdekesek lehetnek az író széljegyzeteivel ellátott könyvek, ezek mintegy „tárgyi bizonyítékul” szolgálnak a kutatóknak, s egyben betekintést nyújtanak az író gondolatvilágába.

Gorkij moszkvai könyvtára 20 000 kötetet tartalmaz. Hányatott élete során teljesen ennél sokkal több könyv tulajdonosa volt. Korai könyvtárának jelentős része Nyizsnyij-Novgorodban (jelenleg Gorkij) maradt, illetve könyveinek jelentős részét később is szülővárosának ajándékozta. Magánkönyvtárának nagyon sok példányát pedig Olaszországban hagyta, amikor Sorrentóból véglegesen visszatért a Szovjetunióba, és Moszkvában telepedett le. Könyvtárának Olaszországban maradt részéről, további sorsáról és méreteiről semmilyen megbízható adattal nem rendelkezőnk.

Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy Puskin könyvtárában 1532, Dosztojevszkij könyvtárában csak 342 (nagyon nehéz anyagi helyzete miatt kénytelen volt könyveit eladogatni), Csehovéban 1900, Goethe könyvtárában 5424, Lev Tolsztoj könyvtárában pedig több mint 20 000 könyv volt. (Sz. M. Brejtburg: *Knizsnoe szobranie L'va Tolsztogo v Jasznoj Poljane*. Moszkva 1961.; L. Grosszman: *Biblioteka Dosztojevszkogo*. Odessza 1919.; Sz. Baluhatij: *Biblioteka Csehova*. Leningrád 1930.) Természetesen a felsorolt magánkönyvtárak közül csak Tolsztoj és Csehov könyvtárával helyes az összehasonlítás, hiszen Puskin és Goethe könyvtára egészen más körülmények között, sokkal régebben jött létre. Gorkij moszkvai könyvtára példányszámban tehát körülbelül azonos L. Tolsztoj Jasznaia Poljanában levő könyvtárával. (Gorkij tényleges személyi könyvtára ennél jelentősen nagyobb volt, mert — amint már említettük — a költőzködés bonyodalmai miatt Gorkij csak a legfontosabbnak tartott könyveket vitte magával Sorrentóból Moszkvába. Azt valószínűleg már soha nem lehet felmérni, hogy korábbi költőzködései során mennyi könyve tűnt el.) L. Tolsztoj és Gorkij könyvtárának összevetése kapcsán csak két sajátosságra szeretnénk utalni. Bár a Jasznaia Poljana-i könyvtár köteteinek többségét maga L. Tolsztoj szerezte be, mégis az egész könyvvállomány három nemzedék tudatos gyűjtésének az eredménye. Gorkij esetében erről természetesen szó sem lehetett. L. Tolsztoj könyvtára több nyelvű könyvtár, az orosz nyelvű könyvek mellett igen nagy számban vannak francia, német s angol nyelvű művek.

Gorkij moszkvai könyvtára lényegileg teljesen orosz nyelvű, Gorkij csak orosz nyelven olvasott.

Gorkij moszkvai könyvtára tehát történetileg két rétegből áll. Az első réteghez azok a művek tartoznak, amelyeket még 1930 előtt vásárolt vagy kapott ajándékba, s amelyeket gyakori hely- és lakásváltoztatásai során szükségesnek tartott magával vinni és megőrizni. Ezért az 1930 előtt vásárolt művek különösen fontosak, hiszen kétszeres szelekció eredményei. Ezzel természetesen nem akarjuk kétségbe vonni azt, hogy az 1930 után beszerzett könyvek is nagyon fontosak lehetnek Gorkij munkásságának tanulmányozásakor. A második réteghez tehát az 1930 után vásárolt könyvek tartoznak. Ezek a művek tükrözik rendkívülien széles érdeklődési körét fejlődésének utolsó korszakában.

A könyvállomány legjelentősebb része természetesen szépirodalmi, valamint filozófiai és társadalomtudományi mű, de található természettudományi tanulmányok is. Érdekességként csak egy technikai jellegű művet szeretnék megemlíteni. Ciolkovszkij *A kozmikus rakéta (kísérleti előkészítés)* c. könyvét, amelyet 1927-ben adtak ki Kalugában. Ma már a szovjet világűr kutatás eredményeinek fényében Ciolkovszkij kísérleteinek jelentősége mindenki számára kétségtelen. Nem valószínű, hogy Gorkijt Ciolkovszkij kutatásainak természettudományi oldala, annak konkrét kísérletei ragadták meg. Sokkal valószínűbb, hogy Gorkij azért figyelt fel erre a könyvre, mert Ciolkovszkij törekvéseiben annak a gondolatának igazolását látta, hogy az „ember útjának sehol sincs vége”. Ez a gondolat Gorkij egész életművének megértése szempontjából az egyik legfontosabb tétel. (Erről részletesebben lásd Waldapfel József *Gorkij és Madách* c. tanulmányát a *Tanulmányok a magyar—orsz irodalmi kapcsolatok köréből* c. kiadvány II. kötetében a 259—261. lapon.)

Számunkra azonban az író könyvtárában megtalálható filozófiai és társadalomtudományi, valamint szépirodalmi művek jelentenek a legtöbbet. Ma már kétségbevonhatatlan bizonyítékok alapján tudjuk, hogy Gorkij világnézeti fejlődése — írói útjának kezdetén — a kései narodnyikok befolyása alatt állott. A kései narodnyikok filozófiai nézetei azonban eklektikusak voltak, maguk is gyakran kerültek a legkülönbözőbb külföldi filozófiai áramlatok hatása alá, s ezért a narodnyikok világnézeti befolyása nem zárta ki, sőt bizonyos fokig feltételezte a narodnyik ideológiától független áramlatok érvényesülését is. S ezért felettébb érdekes, hogy kronológiai sorrendben az első filozófiai munkák — Gorkij moszkvai könyvtárában — A. Schopenhauer művei, összesen öt. Ezek közül kettőt szeretnék megemlíteni. Az egyik: *A világ, mint akarat és képzet*. Szentpétervár 1892. Ez a mű megvan egy második, 1897-es kiadásban is. A másik *Aforizmák és maximák* címen jelent meg szintén 1892—93-ban három kötetben. Ezekben a könyvekben sűrűn fordulnak elő Gorkij aláhúzásai, illetve megjegyzései. Ebből természetesen még nem szabad semmilyen határozott következtetést levonni, de az kétségtelen, hogy szükséges lenne ezt a kérdést alaposan megvizsgálni. Schopenhauer fenti műveinek oroszországi kiadása időben egybeesik Gorkij írói pályájának kezdetével (1892). Szintén 1892-es kiadásban megtalálható Plehanov egy brosúrája, de ebben Plehanov csak konkrét napi politikai kérdésekkel foglalkozik. Közvetlenül A. Schopenhauer műveivel kapcsolódik egy Schopenhauer életéről és filozófiai munkásságáról szóló monográfia is 1893-as kiadással. Ez is Gorkij fokozott érdeklődését bizonyítja. A másik polgári filozófus, akinek több műve található meg Gorkij moszkvai könyvtárában: Nietzsche (*Az Anti-krisztus*. Szentpétervár 1907., *Also sprach Zarathustra*. 1899-es és 1911-es kiadás). Gorkij Nietzsche filozófiájához való viszonyával igen sokat foglalkozott a századforduló kritikája, és egyesek félreértve Gorkij emberkoncepcióját, Gorkij műveiben (pl. az *Éjjeli menedékhely*-ben) Nietzsche filozófiájának művészi kifejezését vélték felfedezni. A kérdést már lényegileg a korabeli kritika megnyugtatóan tisztázta; bizonyítva, hogy Gorkij valójában Nietzsche és követőinek emberkoncepciójával vitatkozott. A két emberkoncepció egymással gyökeresen ellentétes! Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy ezt a kérdést teljesen lezártnak tekinthetjük, s hogy a további kutatás — esetleg épp a széljegyzetek felhasználásával — nem adhat érdekes részeredményeket.

Már korábban szó volt Plehanov egy brosúrájáról. A moszkvai könyvtár is azt bizonyítja, hogy Gorkij az összes filozófusok közül Plehanovot és Lenint ismerte a legjobban. Plehanovnak összesen nyolc műve található meg. Ezek közül az 1905-ben megjelent *A monista történelemfelfogás fejlődésének kérdéséhez* c. művet szeretném kiemelni, amelyen orosz marxisták egész nemzedéke nevelkedett fel. Egyéb adatok alapján is egyre több okunk van feltételezni, hogy Gorkij is az orosz marxisták ezen nemzedékéhez tartozott. Gorkij művei, valamint levelezése alapján tudjuk, hogy Plehanovnak jóval több mint nyolc munkáját olvasta.

Leninnek szinte minden forradalom előtti munkája megtalálható. A legtöbb

aláhúzás a *Materializmus és empiriokriticizmus*-ban található. Gorkij az 1905-ös forradalom után elég sokáig maga is az idealizmus befolyása alatt állt. Lenin említett műve mellett megtalálhatók azoknak a filozófusoknak a művei is, akikkel Lenin és Plehanov vitatkozott. Pl. Ernst Mach *Az érzékletek elemzése* (s egyéb művei), valamint Benkeley művei és még néhány jelentéktelenebb orosz idealista filozófus munkája. Ez azt bizonyítja, hogy Gorkij — bár hosszan tartó ingadozások után — az alapvető művek ismeretében foglalt állást a marxizmus és a szubjektív idealizmus vitájában; a marxizmus mellett.

Ezek után elég meglepő, hogy Marx és Engels művei közül forradalom előtti kiadásban összesen csak öt munka található meg; s ezek közül is csak három tartozik az ismertebb művek közé. (*A család, a magántulajdon és állam eredete*. Szentpétervár 1894., *Anti-Dühring*. Szentpétervár 1905., *Kommunista Kiáltvány*. Az utóbbi Gorkij kiadójánál, a „Znanie”-nál jelent meg 1906-ban, s Gorkij természetesen jóval korábban ismerte.) Marx—Engels, valamint Lenin műveinek szovjet kritikai kiadása szintén megtalálható a moszkvai könyvtárban, de ezeknek a könyveknek az olvasása már csak 1930 után lehetett hatással Gorkij életművére.

A fenti tények kétségtelenül cáfolják egyes emigráns irodalomtörténészeknek azt a lehetetlen állítását, hogy a marxista Gorkij nem is olvasta Marxtot; másrészt arra engednek következtetni, hogy Gorkij Marx és Engels nézeteit elsősorban Lenin, valamint Plehanov megfogalmazásában ismerte. Ez a feltételezés természetesen még további kutatást igényel.

Gorkij irodalmi érdeklődése olyan széles körű volt, a szépirodalmi művek száma pedig olyan nagy, hogy ebben a vonatkozásban már sokkal nehezebb valamilyen tendenciát megfigyelni, de bizonyos sajátosságok mégis kimutathatók. Gorkij írói pályája kezdetétől tudatosan igyekezett könyvtára számára megszerezni mindent, ami a világirodalom klasszikusaitól orosz nyelven megjelent Homérosztól kezdve a XIX. század végéig. De mégis mintha a kritikai realizmus irodalmának aránya nagyobb lenne a korábbi irodalmi irányzatok arányánál. Azt sem lehet egészen véletlennek tartani, hogy Anatole France, Romain Rolland, Shaw orosz nyelven addig megjelent összes műveit megvásárolta Gorkij. Irodalomtörténeti szempontból is érdekes lehet Hauptmann drámáinak 1903-as kiadása, mert Gorkij első drámaírói korszaka erre az időre esik. Ez a tény összehasonlító elemzés célzerűségét sugallja. Az csak a legtermészetesebb, hogy a XIX. század orosz klasszikusainak szinte minden jelentősebb alkotása megtalálható. De abban sincs véleményünk szerint semmi meglepő, hogy a világirodalmi szintű orosz írók mellett jelen vannak azok a jelentősebb orosz írók is, akik különböző okokból, de nem váltak más nemzetek irodalmában ismertté. Pl. a XIX. század 70-es, 80-as éveinek szinte minden narodnyik írója megtalálható. Közülük sokat ma már a szakemberek is alig olvasnak. De nélkülük, más írókra (többek közt Gorkijra) gyakorolt hatásuk nélkül ma sem lehet megérteni az orosz irodalom történetét a XIX. század utolsó harmadában.

Irodalomtörténeti szempontból a moszkvai könyvtár legértékesebb része alighanem a XX. század elejének, valamint a szovjet korszak irodalmának anyaga. Igen nagy hasznára lehet még ez a gyűjtemény e korszak kutatóinak, különösen ma már bibliográfiái ritkaságnak számító példányaival. Ezért is nagyon hasznos lenne Gorkij moszkvai könyvtárának katalógusát publikálni! A 20-as és 30-as évek szinte minden fontosabb szovjet írójának műve megtalálható itt.

Ezek után számunkra különösen izgalmas kérdés lehet, hogy milyen súlya volt a magyar irodalomnak Gorkij magánkönyvtárában. Tudjuk, hogy Gorkij komolyan érdeklődött a korabeli magyar irodalom iránt, hogy levelezett magyar írókkal, és hogy ez az édeklődés tartós volt. Szinte biztosra vehető ma már, hogy ez a tartós érdeklődés Madách *Az ember tragédiájá*-nak köszönhető. Gorkij saját emberkoncepciójával rokon vagy azonos vonásokat fedezett fel — s nem alaptalanul — Madách klasszikus alkotásában. Waldapfel József — már idézett tanulmányában — alaposan és meggyőzően bebizonyította Madách Imre hatását Gorkij *Az Ember* c. művére. Ennek kapcsán csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy Madách alkotá-

sával rokon vonások nemcsak Gorkij *Az Ember* c. művében fedezhetők fel. A századfordulón Gorkij egész életművét áthatotta a küzdő ember ideálja, a hőstettek igénye. Plehanov Gorkij jelentőségét többek között abban látta az orosz irodalom történetében, hogy a történelmileg a legmegfelelőbb időben megmutatta a küzdés, a hőstettek szépségét. Épp ezért nem véletlen, hogy „az élet küzdelem, s az ember célja e küzdés maga” madachi gondolata olyan erős visszhangra talált Gorkijban. A moszkvai könyvtárban megvan *Az ember tragédiája*-nak az a fordítása, amelyet Gorkij készített. Az előszóban a fordító nagyon rövid áttekintést ad a magyar irodalom történetéről. A fordító úgy ismertette irodalmunk történetét, mint amit áthatott az idegen elnyomás elleni küzdelem. Ez az elnyomás komolyan gátolta irodalmunk teljes felvirágzását. Véleménye szerint a kiegyezés után — megszűnven az idegen elnyomás — elhárultak az akadályok a magyar irodalom teljes felvirágzása elől. Gorkij az előszó olvasása közben — szokásához híven — aláhúzta azoknak az íróknak a nevét, akik valamilyen okból fontosnak tünnek számára. Talán nem érdektelen felsorolni ezeket az íróinkat abban a sorrendben, amelyben előfordultak: Gvadányi, Csokonai, Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai, Petőfi és Arany. S itt a névsor befejeződik. De már 1906-ban Gorkijnak tudomása lehetett legalább Kiss Józsefről. A P. Dobrohotov műfordító a „Znanie” szerkesztőségéhez írt levelében javasolta *A knyáz Potemkin* c. vers lefordítását, és Szabó Endrére hivatkozva a következőt írta: „Kissről nekem Szabó azt írta, hogy ő jelenleg az egyik legjobb magyar költő.” (A. M. Gorkij Archivum P-ka „Zn” 17—48—2, 1—2. lap.)

A klasszikus magyar irodalomból több alkotás nem található a moszkvai könyvtárban. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy korábban Gorkij nem vásárolhatott más magyar irodalmi műveket. Figyelembe kell még venni azt is, hogy Gorkij csak azt olvashatta, amit lefordítottak oroszra.

A moszkvai könyvtárban még több magyar író műve található. Ezeket Gorkij mind 1930 után szerezte be, s mind kommunista írók alkotásai. A magyar ábécé sorrendjében a magyar szerzők és műveik a következők:

Gábor Andornak 1936-ban *Vacsora a Hubertuszban* címen novelláskötete jelent meg a Goszlitizdat (Szovjet Irodalmi Könyvkiadó) gondozásában. A kötet címadó műve magyarul *Vacsora a Hotel Germániában* c. jelent meg.

Gergely Sándor: *Szu. Lengihl* (Leningrádi Irodalmi Kiadó), 1933.; *Pereg a dob*. Goszlitizdat 1936.

Hidas Antal egy kötete *Magyarország ujjong* (Vengrija likuet) címen. Goszlitizdat 1934. Hidas Antal iránti érdeklődését bizonyítja az is, hogy könyvtárában E. Troscsenko Hidas Antalról szóló 58 oldalas tanulmánya is megtalálható 1933-ból.

Illés Béla elbeszéléseinek egy kötete, a *Puska* (Vintovka) címen (Moszkva, Federacia 1933.) és az *Ég a Tisza* (Moszkva 1934.).

Kahána Mózes *Taktika* c. regénye (Moszkva, Goszlitizdat 1935).

Madarász Emil: *Árulók* (Moszkva 1933).

Zalka Máté: *Nem olyan könnyű*. (Moszkva 1933).

Gorkijt azonban nemcsak az írott irodalom érdekelte. Kevés író szerette annyira a népköltészetet mint ő. Könyvtárában képviselve van a magyar népköltészet is a G. A. de Bolland által gyűjtött *Magyar és orosz népdalok* címen (Szentpétervár 1885). A magyar és finnugor népek iránti érdeklődését tanúsítja az is, hogy a XIX. század vége egyik ismert orosz filológusának, J. K. Grotnak két műve is megtalálható: *Morvaország és a magyarok a IX. század közepétől a X. század elejéig* (Szentpétervár 1881.), valamint *Jugria és a szlávok XII. századi történetéből* c. műve (hely és év nélkül).

A teljesség kedvéért még szeretném megemlíteni a neves magyar filológus és kutató Vámbéry Ármin *Bokhara története a legrégebb időkől a jelenkorig* c. művét. Bár ezt a könyvet Gorkij valószínűleg sokkal inkább a témája, mint a magyar tudomány iránti érdeklődésből vette meg.

JAKÓCS DÁNIEL